

גאולת דם – היתר או מצווה?

א. הקדמה בתורה נאמר: (ו) פְּרִי־דָּמָה גֹּאֵל תִּהְיֶה אֶחָד מִדָּם לְבָבוֹ וְהִשְׁגִּנוּ כִּי־נִקְּבָה הַדָּרֹךְ וְהִקְהוּ נֶפֶשׁ וְלֹא־אֵין מִשְׁפָּט־מִנֶּת כִּי לֹא שָׂנָא הוּא לֹא מִתְמוֹל שְׁלֹשׁוֹם :
(ז) עַל־כֵּן אֲנִכִּי מִצְוָה לֵאמֹר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדֹּקֵל לָךְ¹:

יש להבין מהו היחס לגואל הדם. האם 'יחס לבבו' הוא תיאור אובייקטיבי – כך ראוי שיהיה, מציאות אובייקטיבית, כך יהיה וכך מותר לו. או שמא מדובר בחשש לא רצוי. מכל מקום ברור שיש לתת לגואל הדם מעמד מיוחד. המילה 'גואל' היא בפשטות חיובית.
אולם הרס"ג² סבור ש'פן ירדוף' היא מצוות לא תעשה³. לפי זה גואל הדם מוזהר שלא לרדוף אחר הרוצח בדרכו לעיר מקלט.

יש לדון על היחס להרג הרוצח בשגגה בידי גואל הדם בשלושה שלבים שונים:

א. לאחר הרצח. ב. לאחר גזר דין. ג. לאחר הגלות לעיר המקלט, כשהרוצח יוצא ממנה.
בגמרא כמה מימרות בעניין. יש להתבונן על איזה מזמנים אלו דנה כל אחת ומהו היחס ביניהם.

ב. מיד לאחר הרצח

פשט הכתוב "כי יחס לבבו" מתאים לזמן זה. מאידך, קשה לקבל כיצד יקבל גואל הדם רישיון להרוג עוד טרם משפט. ומה אם יטעה בפרט 'שולי' כגון זהות הרוצח?
אכן, הרמב"ם⁴ כותב: "רוצח שהרג בזדון אין ממיתין אותו העדים ולא הרואים אותו עד שיבא לבית דין וידינוהו למיתה". קל וחומר שאין גואל הדם רשאי להרגו⁵.
בקצות החושן⁶ סבור שהרמב"ם אוסר להרוג רק רוצח בשוגג, ועל דברי התומים שאסר לגואל הדם להרגו, כתב:
"וליתיה דהא דעת רש"י פרק נגמר הדין דאפילו בשוגג נמי רשות ביד גואל הדם להרוג".
ודברי קדשו נפלאו ממני, שאלו דברי רש"י⁷:
"כלומר מיתה שגואל הדם ממיתו לרוצח שוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו". הרי שרש"י דבר על שלב ג'. על כורחנו לדעת קצות החושן לפחות לרש"י אין כל הבדל⁸, נעסוק בכך בהמשך.
מכל מקום הרמב"ם עצמו כותב⁹:

"אחד ההורגו בדרך קודם שיכנס לעיר מקלטו, או שהרגו בחזירתו עם השנים ששומרין אותו, נכנס לעיר מקלטו ויצא חוץ לתחומה בזדון- הרי זה התיר עצמו למיתה ורשות

¹ דברים פרק יט

² ספר המצוות חלק ב לא תעשה רעד.

³ "א"ר אבין א"ר אלעזר: כל מקום שנאמר השמר פן ואל - אינו אלא לא תעשה" (זבחים קו, א).

⁴ הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א הלכה ה

⁵ אורים, חו"מ ב,ב.

⁶ חו"מ ב,א.

⁷ סנהדרין מה, ב ד"ה וגואל הדם.

⁸ וכן דעת המאירי יב, א ד"ה אמר, שמחלוקת התנאים ביצא מעיר המקלט, תקפה גם לפני כן.

⁹ הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ה הלכה י.

לגואל הדם להרגו". משמע שגם לפני גמר דין גואל הדם פטור עליו¹⁰. יוצא דין מיוחד במינו: אסור לגואל הדם להרוג את הרוצח - אבל בדיעבד אם הרגו פטור!

ב. בדרך לאחר גזר דין

בעניין זה שתי מימרות בגמרא. הראשונה היא דברי רב הונא: "אמר רב הונא: רוצח שגלה לעיר מקלט, ומצאו גואל הדם והרגו - פטור. קסבר: ולו אין משפט מות, בגואל הדם הוא דכתיב¹¹". רש"י¹² מוסיף שתי מילים: "בדרך בהליכתו". מבאר הב"ח: "...אילו כבר היה בעיר מקלט ויצא חוץ לתחום ומצאו והרגו פלוגתא דתנאי היא לקמן...".

ממשיכה הגמרא ומביאה מימרא הפוכה:

"מיתיבי: ולו אין משפט מות, ברוצח הכתוב מדבר; אתה אומר: ברוצח, או אינו אלא בגואל הדם? כשהוא אומר: והוא לא שונא לו מתמול שלשום, הוי אומר: ברוצח הכתוב מדבר! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא: ולו אין משפט מות, בגואל הדם הכתוב מדבר; אתה אומר: בגואל הדם הכתוב מדבר, או אינו אלא ברוצח? כשהוא אומר: כי לא שונא הוא לו מתמול שלשום - הרי רוצח אמור, הא מה אני מקיים ולו אין משפט מות? בגואל הדם הכתוב מדבר".

אם כן, הגמרא מקשה על רב הונא מברייטא, ומבארת שלפנינו מחלוקת תנאים התלויה בביאור הכתוב: נאמר¹³: "פן ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח כי יחס לבבו והשיגו כי ירבה הדרך והכחו נפש ולו אין משפט מוות כי לא שונא הוא לו מתמול שלשום". השאלה היא למי מכוונת מילת הרמיזה 'לו' בכל פעם. לפי רב הונא מדובר בגואל הדם. לפי הברייטא הראשונה מדובר ברוצח, וכל הפסוק בא לבאר מדוע ראוי להציע לו מפלט.

בדרך לעיר מקלט	ולו אין משפט מוות	כי לא שונא הוא לו	נימוק התורה	דין גואל הדם ההורג בדרך
רב הונא וברייטא שניה	לגואל הדם	הרוצח לקרבן	יש לאפשר גלות כי הרוצח אינו מוגן. גואל הדם פטור עליו.	פטור
ריטב"א ברב הונא	לגואל הדם	גואל הדם לרוצח	יש לאפשר גלות כי הרוצח אינו אשם.	פטור
ברייטא ראשונה	לרוצח	הרוצח לקרבן	יש לאפשר גלות כי הרוצח שוגג	חייב

הרב שך¹⁴ מבין בדעת הרמב"ם, שכל דברי רב הונא הם לאחר גזר דין. לפני גזר דין גואל הדם חייב על הריגת הרוצח. אולם החזון איש סבור שלפני גזר דין יש לגואל הדם אפילו דין רודף

¹⁰ חזון איש חו"מ יז ס"ק א.

¹¹ י, ב.

¹² שם ד"ה ומצאו.

¹³ דברים יט, ו.

אם בא להרוג את הרוצח, אולם אם הצליח להרגו, בדיעבד רב הונא פוטר אותו מגזירת הכתוב.
אם הרגו לאחר גזר דין פטור- אך אין רוח חכמים נוחה ממנו, וכדברי הגמרא צמד תלמידי
חכמים מדברים על לבו שלא יהרגנו.

ג. כשיוצא מעיר מקלט

במשנה¹⁵ מופיעות שתי דעות תנאים לגבי רוצח שיצא חוץ לעיר המקלט.
"רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם - רבי יוסי הגלילי אומר: מצוה ביד גואל הדם, ורשות
ביד כל אדם; רבי עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו".
רב מחייב את גואל הדם על הריגת הרוצח, והגמרא תמהה עליו:
"ת"ר: ורצח גואל הדם את הרוצח - מצוה ביד גואל הדם, אין גואל הדם רשות ביד כל אדם, דברי
רבי יוסי הגלילי; ר' עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו... אמר מר זוטרא
בר טוביה אמר רב: רוצח שיצא חוץ לתחום, ומצאו גואל הדם והרגו - נהרג עליו. כמאן? לא כר'
יוסי הגלילי ולא כר"ע! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא, ר' אליעזר אומר: עד עמדו לפני העדה
למשפט - מה ת"ל? לפי שנאמר: ורצח גואל הדם את הרוצח, יכול מיד? ת"ל: עד עמדו לפני העדה
למשפט¹⁶".

¹⁴ אבי העזרי לרמב"ם רוצח ה, ט.

¹⁵ יא עמוד ב.

¹⁶ דף יב עמוד א

בפשטות מסקנת הגמרא היא שרבי הלך בעקבות רבי אליעזר¹⁷, אולם פלא הוא שיניח רב את דעת רבי עקיבא ויפסוק כרבי אליעזר, ששמותי הוא. בגמרא גם לא נאמר 'הוא דאמר כרבי אליעזר'. מכל מקום דעתו של רבי אליעזר צריכה ביאור: אין ספק שנתנה תורה לגואל הדם מעמד מיוחד. היכן הוא בא לידי ביטוי?

רבינו חננאל הוסיף לסוגיה מילים חשובות: "רוצח שיצא חוץ לתחום **קודם שיגמר דינו לגלות**. וסיים דבריו: "רב דאמר כרבי אליעזר".

אוקימתא זו הכרחית, כי "אם אחר שנגמר דינו לגלות יצא מתחום עיר מקלטו והרגו גואל הדם פטור, דבהדיא כתיב: "ואם יצא יצא הרוצח את גבול עיר מקלטו ורוצח גואל הדם את הרוצח אין לו דם", שמאחר שנגמר דינו לגלות אין לו רשות לצאת משם¹⁸".

לפי זה, אם יצא הרוצח לאחר שנגמר דינו, מודה רבי אליעזר שגואל הדם פטור¹⁹. אולי ניתן לבאר, שרבי מציע מסורת שונה מן המשנה. לדעתו, התנאים נחלקו בכלל בעניין אחר, בשלב ב כשהרגו בדרך. אין זהות בין הברייטא למשנה²⁰.

ניתן לתמוך זאת בכך שרבי אליעזר שולל את הריגת הרוצח בידי גואל הדם "עד עמדו לפני העדה למשפט". בפשטות מדובר בזמן שטרם המשפט. לפי זה דעתו של רב תהיה שדברי רב הונא, הפוטר את גואל הדם שהורג טרם משפט, נתונים במחלוקת התנאים, ופסק רב הונא כדעת רבי עקיבא. בדומה לכך ניתן להציע²¹ שמאחר שבהמשך אביי מחלק בין יצא בשוגג לבין יצא במזיד, ניתן להסביר שרבי חייב את גואל הדם רק אם הרג רוצח שיצא במזיד.

כמה דרכים הוצעו בביאור דעת רבי אליעזר. אפשר שאם יתרו בית דין ברוצח שלא יצא שוב ועבר על דבריהם – אז יותר דמו לגואל הדם²². לדעת אבי העזרי, זו גם כוונת רבינו חננאל בכתבו: 'קודם שיגמר דינו' – משפט שנערך אחר היציאה מעיר מקלט.

לדעת הר"ן בית דין דנים אותו למיתה אם יצא מעיר המקלט. צריך להבין לפי זה, מתי מותר לגואל הדם לפגוע ברוצח.

להלכה, הרמב"ם פוסק כרב הונא שאם הרג גואל הדם את הרוצח בדרך פטור, וכרבי עקיבא שאם יצא הרוצח מעיר מקלט מותר לגואל הדם להרגו.

ד. היחס בין הזמנים השונים

ראוי להתבונן ביחס החומרה בין הזמנים השונים.

¹⁷ רבנו חננאל: "רב דאמר כרבי אליעזר".

¹⁸ קונטרס הראיות לריא"ז

¹⁹ גר"י פרלא, מובא בהלכה ברורה דף י עמוד ב ציון ג.

²⁰ על פי דברים שונים במעט של הערוך לנר. ואולי לא רצו להגיה משנה מפורשת לפי רב.

²¹ 'דינא דחיי'.

²² ריטב"א.

הרמ"ה²³ סבור שאם רב הונא פוטר את גואל הדם ההורג בדרך, בוודאי שיפטור גואל הדם שהרג רוצח שפשע ויצא מעיר מקלטו. הריטב"א שואל: אם כך, מדוע לא אמרה הגמרא על דברי רב הונא 'כתנאי', ומנתק את שתי השאלות: אולי אם יצא הרוצח מן העיר מצבו חמור יותר, אך גם יתכן שאם כבר נקלט בעיר מקלט, הריגתו חמורה יותר מע"פ שיצא, לפיכך רב הונא יכול להסכים לדעת רבי אליעזר, כשם שאפשר שדבריו שאינם מוסכמים על רבי יוסי ורבי עקיבא.

נסכם מה שעלה בידינו עד כה:

רש"י לפי קצות החושן	חזון איש	הרב שך	
מותר כדעת ר"ע! לרמב"ם: אסור. וכנראה פטור.	אסור ואפילו כרודף, אבל בדיעבד פטור (רב הונא). ישנה ברייתא שמחייבת! ואולי רק כאן!	חייב (בלי קשר לרב הונא)	לפני גזר דין
	רב הונא: פטור. ואין רוח חכמים נוחה הימנו. ישנה ברייתא שמחייבת!	פטור אבל אסור (רב הונא). ישנה ברייתא שמחייבת!	אחרי גזר דין
מחלוקת תנאים. הלכה כרבי עקיבא שמותר להרוג. רב מחייב כדעת רבי אליעזר ואין הלכה כמותו. (לדעת רבנו חננאל לפי הרב פרלא: רב מחייב רק אם יצא קודם גזר דין). לפי רב הונא קל וחומר שפטור (רמ"ה), וריטב"א חולק.			יצא מעיר מקלט

בקצות החושן מסתפק אם דין גואל הדם נוהג בזמן הזה.

²³ מובא בריטב"א דף יב.